

SZEMLE

Kőhalmi Béla; A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. Bp. 1967, 574 p. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványa 25.)

Az összefoglalás, a lényeges megragadása, az összefüggések, kapcsolatok felismerése, egy tevékenység eredményeinek gondos számbavétele, a hibák indulatmentes feltárása, a követendő út biztosszemű kijelölése csak valamely nagyon érett művészi alkotáshoz hasonlítható. Ezzel az érzéssel kellett elolvasás után letennünk KŐHALMI Béla új könyvét. A vállalás, melynek ez a munka eleget tesz, nem kevesebb, mint felmérni és értékelni mindent ami hazánkban a felszabadulásunk utáni húsz esztendőben a tudományos tájékoztatás és intézményeinek megteremtése, újjáalkotása és továbbfejlesztése területén történt. Nem volt csekély ez a vállalás, mert egy olyan tevékenység kibontakozó formáit, sokrétű tartalmát kellett érzékeltetni, jelentőségét felmérni, melynek formája és tartalma, jelentősége és haszna felől máig ellentétesek a nézetek. Nehéz volt ez a vállalás azért is, mert e tevékenység valódi és látszateredményei, a tevékenységgel kapcsolatos intézkedések, irodalom, a figyelembe veendő határterületek széles terjedelme, a feldolgozható anyagot riasztó méretűvé növelik és a lényeges mozzanatok a „releváns és heurisztikus információk” felkutatása csak a részletek csábításának ellenálló, önmegtartóztató, józan ítéletű, az anyagot, az anyag mozgatóit fölényesen ismerő kutatónak sikerülhet.

A munka futólagos elemzése során tehát elsősorban azt kívánjuk kimutatni, hogy a nagyméretű feladat megoldása az említett nehézségek ellenére teljes mértékben sikerült és egyben maguknak a nehézségeknek elhárításához is hozzájárult.

Először néhány szót a munka keletkezési körülményeiről. A K.M.K. tudományos és szakkönyvtári módszertani osztálya 1961-ben alakult meg. Az osztály egyik első kezdeménye az 1961 szeptemberében Gödöllőn megszervezett országos biblio-

gráfiai munkaértekezlet volt. Annak ellenére, hogy a referátumok, a korreferátumok, hozzászólások és az elfogadott ajánlások a bibliográfiai munka úgyszólván valamennyi részterületének problémáit felvetették és többnyire korszerű és realizálható megoldásokat ajánlottak, teljes publicitást ez az anyag nem kapott. Az illetékesek úgy vélték helyesnek, hogy az anyag publikálása helyett olyan résztanulmányok létrejöttét kell támogatni, amelyek a gödöllői konferencia eredményeire támaszkodva a legaktuálisabb problémák gyakorlati megoldásához nyújtanak segítséget. E munkaelvégzésének szinte alapfeltétele a felszabadulás utáni bibliográfiai tevékenység rendszeres áttekintése és értékelése. E feladat megoldására vállalkozott KŐHALMI Béla.

Az ő kezében azonban a feldolgozandó anyag meggazdagodott, a bibliográfiai tevékenység határai kitágultak, s a tudományos tájékoztatás egyik — nem vitásan legelterjedtebb és legfontosabb — részterülete helyett a tudományos tájékoztatás valamennyi műszerének, intézményének, a tevékenység elvi és gyakorlati alapozásának szintézisét alkotta meg, a tájékoztatási munka hagyományait, a magyar tudomány történetében elrejtett kezdeteket is feltárta; a tudományos tájékoztatás céljait szolgáló műszerek és intézmények mellett a demokratikus átalakulás, a szocializmus építése idején oly fontos tudatformálás, a kulturális forradalom céljait szolgáló tájékoztatási tevékenység egészéről is nyújt áttekintést. Mindezt pedig olyan elméleti alapozással, mely csak a nemzetközi szakirodalom alapos ismeretében, annak korszerű, haladó szellemű értékelése révén valósítható meg. Ha mindehhez hozzáfűzzük azt is, hogy a biztos ítéletalkotás, a józan mérlegelés nem egyszer a követendő út kijelölését is jelenti, a munka általános értékelése hozzávetőlegesen teljessé válik.

Néhány kiragadott példa megvilágítja a könyv néhány kimagasló értékét, rámutat néhány olyan problémára, amely még további vitára ad alkalmat.

Az anyagot szerkezetileg három fő részre tagolva tárgyalja a szerző. Az I. rész *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban*, a II. rész *A szakirodalmi tájékoztatás, tudományszakonként*, a III. rész *Tudományos tájékoztatás a természettudományok és műszaki tudományok körében* címet viseli. Mindhárom részben a tartalmi tagoláson belül a hagyományok, a fejlődés időrendjének figyelembevételével valósítja meg a mű eredeti célját, a „narratio de ortu et progressu”-t. Az időrendi és tárgyszerinti megoszlás egységét szerencsésen segíti elő az a tény, hogy a fejszabradulás után megjelent első tájékoztatási műszer, PINTÉR József nemzeti bibliográfia jellegű lajstroma. Nyilván nem véletlen, hogy a tájékoztatás iránti legsürgősebb igényeket egy ilyen általános jellegű, tehát az első részbe kívánkozó bibliográfia igyekezett kielégíteni. Nem véletlen továbbá az sem, hogy a demokratikus átalakulás, a szocializmus alapjainak lerakása idején a tudományos tájékoztatás intézményeinek megalkotása, a könyvtári szolgáltatások kiterjesztése, a legszélesebb rétegek könyvtári ellátásának megszervezése, a könyvtári munkának a tudatformálás szolgálatába való állítása legfőbb feladatként jelentkezett. Így az időrend szempontjából a tudományos tájékoztatás több tudományterületet, munkaterületet átfogó intézményeinek, az általános jellegű tájékoztatási szolgáltatásoknak elemzése előbbre kívánkozik, mint a szaktájékoztatás történeti fejlődésének bemutatása.

Nyilvánvaló, hogy ennek az első résznek felépítése, az ehhez tartozó anyag rendszerezése, egységbe foglalása nehezebb feladat volt, mint a többi, a szakirodalmi tájékoztatással foglalkozó részé, ahol a szerkezeti keret úgyszólván adottnak tekinthető, de ahol viszont a feldolgozandó ill. feldolgozható anyag riasztó mennyisége okozhatta a nagyobb nehézségeket. Ennek a nehezen rendszerezhető első résznek ki-munkálása, mégis maradéktalanul sikerült. A valamennyi tudományterületet érintő tájékoztató munka intézményeinek, szolgáltatásainak, a tájékoztatás általános jellegű műszereinek ismertetése egybekapcsolódik annak nagyon józan, rendkívül átgondolt mérlegelésével, hogy a tudományos tájékoztatási tevékenység mibenlétének, optimális formáinak, felhasználásának elméleti vizsgálata, a világszerte a II. Világháború után kibontakozó tudományos alapozás miképpen tükröződik a hazai szakirodalomban. Ugyanakkor KÓHALMI Béla a maga értékelését is a kibontakozó tudományos vizsgálatok eredményeire alapozza, bár alig van szüksége arra, hogy egyes régebben tett megállapításait reví-

deálja, hiszen 1953-ban megjelent egyetemi jegyzetében — ezt a szakirodalom számbavételénél indokolhatatlan szerénységből mellőzi — a kibontakozó dokumentációs tevékenység történeti gyökereit, a tevékenységnek a könyvtári munkával való kapcsolatait, attól való differenciálódását máig érvényes módon meghatározta. A szakirodalmi dokumentumok újabb válfajai megjelenésének, a mikroanalízis újabb gépesített módszerei kialakulásának, az információ-tárolás és -visszakeresés területén bekövetkezett gyorsütemű változás a hazai szakirodalomban mutatkozó tükröződésének bemutatása a szó szoros értelmében vett tudományos propaganda. Remélhető, hogy ez a fogalmazás hozzájárulhat, egyes, a döntéseket sajnálatos módon gyakran befolyásoló, a tudományos tájékoztatás önálló elméletét is kétségbevonó állásfoglalások megváltoztatásához. Ezért a jó ügyért munkálkodó szakma külön köszönetét is kiérdemelte KÓHALMI Béla.

A tudományos tájékoztatás központi szolgáltatásait, a különböző forrású tájékoztatási szolgáltatások koordinálásának feladatát ellátó intézmények *fejlődésének* bemutatása helyett KÓHALMI Béla kénytelen volt a rövid életű Országos Könyvtári Központ és a még rövidebb életű Országos Dokumentációs Központ *scrásának* ismertetésével beérni és a központi szolgáltatások és a koordinálási tevékenységnek egyéb intézmények keretében végbement fejlődési ői számot adni.

A két megszünt központi intézmény tevékenységének, feladatkörének elemzése során keserves igazságokat kénytelen tudomásul venni az olvasó. Megszüntettünk két olyan intézményt, mely, ha nem is átgondoltan körvonalazott — KÓHALMI Béla megállapítása — de kétségtelenül fennálló központi feladatok ellátására volt hivatott és nem mindig sikerült a feladatok ellátásának folyamatosságát biztosítani. Különösképpen áll ez az Országos Dokumentációs Központ esetében, ahol a hatékony szakfelügyelet, a feltárás és a visszakereső tájékoztatás optimális megszervezésének feladata a felügyeleti hatóságok közötti megoszlás következtében nagyon nehezen megoldható és ha keresünk is ilyen nehezen realizálható megoldásokat, ezek is többnyire a szakirodalmi tájékoztatás egyes, bár igen fontos területeire korlátozódnak. (OMFB tevékenysége a műszaki szakirodalmi tájékoztatás területén.) Ez egyébként a szocialista országok általános gyakorlatától eltérő, hiszen a tájékoztatásügy egységes operatív és koordináló intézményei az elmúlt évek során valamennyi szocialista országban kialakultak. KÓHALMI Béla ezt a problémát nyitva hagyja, de

ennek tárgyalása szükségszerűen olyan területekre is elvezette volna, mint a tudományszervezés, műszaki fejlesztés bonyolult kérdéskomplexuma, és ezek áttekintését nem tarthatta feladatának. Még messzebbre vezetett volna az egyes intézmények, könyvtárak, tájékoztatósi intézmények és központok indokolt vagy indokolatlan magatartásának elemzése e központi jellegű intézményekkel és szolgáltatásokkal szemben.

Talán indokolatlan is e mozzanatok sokszor kritikus kicsengésű felemlítése, hiszen az általános jellegű tudományos tájékoztatás műszereinek fejlődéstörténete, nemzeti bibliográfiai rendszerünk, a másodfokú bibliográfia, a folyóiratok regisztrálása és feltárása, az ősnymtatványkutatás, a kéziratok feldolgozása, a régi magyar nyomtatványok feltárása, a bio-bibliográfia, a központi katalógusok területén elért eredmények szemléletes elemzése olyan együttes képet mutatnak, mely arról tanúskodik, hogy a tájékoztatósi és bibliográfiai tevékenység mindenkor kapott támogatást, ösztönzést, hiszen ennek hiányában ez az örvendetes körkép nem alakulhatott volna ki. Emez pedig világosan mutatja, hogy az európai fejlődéssel lépést tudtunk tartani, a szocialista országok mögött sem maradtunk el. A könyvismeretetés kereteit messze túlhaladná akár csak egyes kimagasló eredmények, mint pl. nemzeti bibliográfiai rendszerünk mulasztásokat például alkotásainak (*Magyar Könyvészet 1945–1960*, az évszázad két évtizedes kumulációk, a RMK új feldolgozásának előkészítése stb.) KÓHALMI Béla nyomán való másodlagos ismeretése. Nem egyszerű harcolni kellett egyes eredmények előfeltételeinek megteremtéséért, de „információérzékeny” országokban sem teljesen sima a tudományos tájékoztatás ügyének útja. A plasztikus, a műhelymunka alapos ismeretében készült összefoglalás külön hálaára kötelezi a munkában részt vett intézményeket és az ismertett bibliográfiai műszerek megalkotóit. Nem hivatkozandó, de nagyon fáradságos, sokszor észrevétlenül maradt munkájuk elismerését, méltó értékelését köszönhetik KÓHALMI Bélának.

Elismerésben részesül a könyvtárak népművelő munkája is. Az ajánló és tanácsadó bibliográfia, (ez a kitűnő megjelölés KÓHALMI Bélától származik) fejlődésének ill. inkább formaváltozásainak bemutatása során kerül sor azoknak a kérdéseknek felvetésére, amelyek a tevékenység mennyiségi és minőségi elemzése során mint alapvető problémák jelentkeznek. SZABÓ ERVIN sokoldalú könyvtári és bibliográfiai tevékenységének, kezdeményeinek részese hivatottan ismerteti ennek a szocialista tudat-

formálás szempontjából jelentős tájékoztatósi módszernek hazai hagyományait és ebből kiindulva kísérli meg a kitűnően sikerült összefoglalást, egyes kiemelkedő, sikeresnek tartott bibliográfiák ill. bibliográfia típusok elemzését. A kérdés maig sincs nyugvóponton és e sorok írójának véleménye szerint mindaddig nyugvópontia nem is juthat, míg a korszerű, tudományos alapozású szociológiai vizsgálatok a művelődéspolitikai propaganda leghatékonyabb módszereinek kialakításához nem nyújtanak segítséget. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vitathatatlanul kitűnő tartalma és formájú újabb bibliográfiai kétségtelenül megérdemlik azt az elismerést, amiben KÓHALMI Béla részesíti őket, de valljuk be, úgyszólván egyetlen hiányérzetünk a könyvvel kapcsolatban az, hogy az ajánló bibliográfia gödöllői ajánlásainak sokszor helyesen kritizáló összefoglalását nem követi az egyértelmű állásfoglalás. Ennek oka talán az is, hogy az ajánló bibliográfia problémáival foglalkozó szakirodalom áttekintése korántsem teljes. Igaz ugyan, hogy ez a problémakör nehezen illeszthető a tudományos tájékoztatás kérdéseit átfogó koncepcióba.

A munka második része, mely tudományszakonként ismerteti a szakirodalmi tájékoztatás fejlődését, zavarba hozza a recenzenst; problematikussá, vitatható részleteket keresve sem lehet találni, az összefoglalás másodfokú összefoglalása pedig szükségszerűen torzítja az eredetit. Néhány szót kell azonban szólni a módszerről. KÓHALMI Béla kitűnő tanulmányában „A bibliográfia rangemlése”, — melynek megemlékését ismét indokolhatatlan szerénységből mellőzi, — körvonalazza az irodalomtudomány területén a lajstromozás és értékelés egymáshoz való viszonyát, az összefoglalás módszereit. Elképzeléséhez nem maradt hűtlen a szerző. A szakirodalmi tájékoztatás műszereinek általános jellemzése, a gödöllői konferencia beszámolóinak értékelése, a „nemzeti” szakbibliográfia problémáinak megoldást is ajánló felvetése, a szakirodalmi tájékoztatósi szolgáltatások típusainak elemzése, ezek egybevetése a fejlett országok szolgáltatásainak alakulásával stb. bevezetőül szolgál az egyes tudományterületek tájékoztatósi problémái vizsgálatához. Ez egymagában is a szintetizálás „rangemléését” valósítja meg. A részletes tárgyalás során, a tudománytörténeti alapozás, a tudományos tájékoztatás modern értelmezése realizálódik. Ez azt jelenti, hogy a tudományos tájékoztatás hazai műszereinek teljességét sikerült feltárni és értékelni, azáltal, hogy a szó szoros értelmében vett bibliográfiák mellett azok a beszámoló jellegű, forrás-

feltáró és értékelő tudományos munkák, mint pl. MÁTRAI László magyar filozófiatörténeti forrásgyűjteménye is szerepelnek. Így válik *tartalmilag* teljessé, „forrásértékűvé” ez a szintézis. Valamennyi tárgyalat tudományterületet, ily módon, ilyen szinten áttekinteni, csak a mai kor enciklopédistájának, a jó könyvtárosnak sikerülhet. KÓHALMI Béla talán sértődöttség nélkül vállalja, hogy kitűnő könyvtárosnak is nevezzük.

Helyesen ismerte fel KÓHALMI Béla, hogy a természettudományos és műszaki tájékoztatás fejlődésének összefoglalása a könyvön belül különálló részként valósítható meg. A tudományos tájékoztatással kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák e területen sűrűsödnek, a mikroanalízis, az információk tárolásának, visszakeresésének korszerű módszerei e területen realizálódnak, az ismerethordozók differenciálódásának, a felhasználás optimális megszervezésének e területen van döntő jelentősége.

E bonyolult problémakomplexumon belül a tájékoztatás hazai szekundér forrásainak számbavételét, a tájékoztatás disszeminációjában szerepet játszó intézmények szervező munkájának aktív és passzív tájékoztatási tevékenységének, e tevékenység munkaeszközeinek szemléjét tartalmazza a könyvet bezáró harmadik rész. A jellemző mozzanatok kiemelése, értékelése, világosan mutatja be a tudományos tájékoztatás e legjelentősebb szektorának a bonyolult sokdimenziójú munkának sokszor egyenetlen, de mégis hatalmas ütemű fejlődését. A gazdaságnányítás új mechanizmusa a műszaki és természet-tudományi tájékoztatás új módjainak alkalmazását, a népgazdaság teljes információs rendszerének kialakítását teszi szükségessé. Ez a probléma abban az időszakban, amelyet a könyv tárgyal, még nem bontakozott ki. A könyv zárómondata szerint: „a tanulságok levonása, tudományos és műszaki tájékoztatásunk átszervezése iparunk és mezőgazdaságunk érdekében, már egy másik tanulmány témája lehetne”. A probléma nagyságrendjét, ha nem is minden oldalát — mégis érzékelteti az OMF, a műszaki szakemberek irodalomkutatói igényeit felderíteni célzó kísérletének elemzése.

A könyvet, az OKDT kiadványaként a Népművelési Propaganda Iroda állította elő. Nehezen bár, de bele tudunk nyugodni abba, hogy nem nyomdai, hanem sokszorosítási eljárással előállított könyvet kapunk. Jelentős tudományos munkák jelennek meg ily módon, ha a szükség így kívánja. Nem érezzük tehát ezt a formát a könyv lebecsülésének. Elgondolkodtató azonban,

hogy egy ilyen közérdekű, amellet propagatív erejű munka, amelynek esetében a rövidebb átfutási idő nyújtotta előny nem jelentős tényező, nem tudott reprezentívebb formában megjelenni. A példányszámot a kiadvány nem tünteti fel. Ennek megállapításánál a kiadó remélhetőleg figyelembe vette az érdeklődő szakemberek számát, a munka tankönyv-jellegét, és azt is, hogy úgyszólván valamennyi magyar könyvtár és tájékoztatási intézmény számára nélkülözhetetlen munkaeszközt bocsátott közre.

Többször hangsúlyoztuk a munka propagatív értékeit. Ennek felismerése tükröződik a két idegennyelvű — német, orosz — tartalomjegyzéknek a könyvhöz való csatolásában. A magyar tudomány eredményeinek megismeréséhez szükséges tájékoztatási források, a magyar tudományos tájékoztatás intézményeinek, eredményeinek ilyen józan, tárgyilagos ismertetése kultúrpropagandánk egyik leghatásosabb eszközevé tehetné a könyvet, ha az valamely világnyelven is megjelenék. Ma, amikor a tájékoztatás forrásainak számbavétele világszerte komoly problémát jelent, a külföldi könyvtárak, tájékoztatási intézmények egy olyan munkát, mely egy számukra hozzáférhető nyelven tárja fel a tudományos tájékoztatás magyar forrásait, ismerteti annak intézményeit, mint igen fontos munkaeszközt is megvásárolnák. Jól tennék tehát az illetékesek, ha megtalálnák a könyv idegennyelvű változatának kiadási lehetőségét.

SVENTMIHÁLYI JÁNOS

Mikes Kelemen összes művei. I. Törökországi levelek és Misszilis levelek. II. Épistolák. Sajtó alá rendezte HOPP Lajos. Bp. 1966 — 1967. Akadémiai Kiadó, 863, 982 l.

Irodalomtudományunk komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy pótolja a pozitivisták korszak filológiájának legsúlyosabb mulasztását, és hogy minél előbb felszámolja legalábbis nagy íróink munkásságának szövegkritikai feltáratlan-ságát és kiadatlan-ságát. Az öröndetesen szaporodó kritikai kiadások mindegyikének méltatása természetesen nem tartozik a *Magyar Könyvszemle* feladatai közé, de e folyóiratban is felfigyelünk azoknak az íróknak a kiadásaira, akiknek a munkássága és irodalmi hagyatéka könyv-, vagy sajtótörténeti szempontból is jelentős. MIKES Kelemen, miként a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében, HOPP Lajos szerkesztésében készülő kritikai kiadás eddig megjelent kötetei is bizonyítják, kétségtelenül ilyen író, hiszen kéziratának sorsa, és az első kiadás

története önmagában is rendkívül érdekes és jellemző fejezetét alkotja majd a jövő MIKES-monográfiájának. Az alábbiakban a kritikai kiadás első két kötetének azokra az eredményeire szeretnénk rámutatni, amelyeknek valószínűleg végérvényesen sikerült tisztázniuk a MIKES-hagyaték Magyarországra kerülésének problémáit és a *Törökországi leveleskönyv* első kiadásának történetével kapcsolatos kérdéseket.

MIKES Kelemen nemcsak a XVIII. századi magyar széppróza kiemelkedő képviselője, hanem ZRINYI, RÁKÓCZI és a kuruc kor hagyományainak is az egyik legjelentősebb közvetítője a felvilágosodás kora számára. Ezt példázza a rodostói emigrációból hazakerült írói hagyatékának itthoni fogadtatása és sorsa; mindenekelőtt az a körülmény, hogy a II. RÁKÓCZI Ferencről oly rokonszenves képet festő *Leveleskönyv* első kiadására éppen 1794-ben, a magyar jakobinus szervezkedés forrpontján került sor. (Hogy erre ekkor egyáltalán sor kerülhetett, csak azzal magyarázható — miként erre WALDAPFEL József rámutatott — hogy a kiadás engedélyezése még 1792 júliusában, tehát egy viszonylag engedékenyebb időszakban történt.) HOPP Lajos a *Leveleskönyv* kiadása kapcsán nem csak összefoglalja az első MIKES-kiadás körüli különböző irodalomtörténeti véleményeket, hanem meggyőződen meg is oldja a még tisztázatlan kérdéseket. Kutatásainak érdekes eredménye az a sajtótörténeti adatokkal is alátámasztott megállapítása, hogy KULCSÁR Istvánnak, a MIKES-levelek első kiadójának a háttérben maradó támogatói és ösztönzői a bécsi magyar újságírók, főleg GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel körének tagjai közül kerültek ki. A nemesi patrióta irányt képviselő bécsi magyar újság, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, mint ismeretes volt eddig is, már 1789-ben hírt adott MIKES *Leveleskönyvéről*, és 1794-ben a nevét *Magyar Hírmondóra* változtató lap elsőként ismertette a kiadást. A kor viszonyaiból teljesen érthető, hogy viszont ők is, meg KULCSÁR is hallgattak arról, hogy szerepük volt a kiadás létrejöttében. A Görögökhöz közel álló FESTETICS György anyagi támogatása is Görögök aktív szerepét bizonyítja a kiadással kapcsolatban.

A Görögökkel szintén közeli kapcsolatban álló RÉVAI Miklósnak a kiadás körüli tevékenysége, melyre KULCSÁR 1796-ban hívta fel a figyelmet, arra mutat, hogy a korabeli magyar újságok szerepét a MIKES-kéziratok körül még jobban is kiterjeszthetjük. Talán nem túlzás, ha arra gondolunk, hogy a MIKES-hagyaték felbukkanásában része lehetett azoknak a régi emlékek összegyűjtésére buzdító felhívásoknak is, amelyek RÁT Mátyás és RÉVAI Miklós

tollából már a nyolcvanas évek elején napvilágot láttak a pozsonyi *Magyar Hírmondó*ban. A MIKES-kéziratok hazakerülésében és első kiadásában kétségtelenül szerepe volt a nemzeti múlt emlékei iránt érdeklődést támasztó korábbi újságcikkeknek is.

A kritikai kiadás első kötetében szereplő *Misszilis levelek*, amelyek a fiktív levelekhez kapcsolódó számos rokon vonásuk miatt is joggal kerültek a *Leveleskönyvvel* egy kötetbe, a szerkesztőt a MIKES iránti érdeklődés másik központjába, Erdélybe, ARANKA György Nyelvművelő Társaságának tagjaihoz vezette el. A felvilágosodás korában az erdélyi nyelvművelők körében is kifejlődő érdeklődés a régi magyar irodalom emlékei iránt eredményezte az Erdélybe írt misszilis levelek összegyűjtését és kiadási tervét. Bár a kiadásra, a RÁKÓCZI-téma letiltása miatt nem kerülhetett sor, Erdélyben továbbra is nagy érdeklődést tanúsítottak MIKES kéziratai iránt. Ennek egyik megnyilvánulása volt az, hogy a misszilisekből számos másolat keletkezett. Ezek felkutatása és gondos ellenőrzése alkalmat adott a szerkesztőnek arra, hogy a múlt században publikált szövegeket ellenőrizze és a misszilis levelek hiteles szövegét megállapítsa.

A kiadás második kötetében levő *Épistolák*, amelyek MIKES fordításainak sorát nyitják meg a kritikai kiadásban, ismét visszavezetnek KULCSÁR Istvánhoz. A Széchényi Könyvtár állományában levő kézirat sajtó alá rendezése közben derült ki ugyanis, hogy a FARKAS Lajos-féle hagyatékából a könyvtárba bekerült 16 kötet MIKES-kézirathoz FARKAS a KULCSÁR hagyaték elárverezése útján jutott hozzá. HOPP Lajos kutatásai tehát megerősítik TOLNAI Gábornak egy a Széchényi Könyvtárba került PÁRIZ-PÁPAI *Szótár* eredete kapcsán támasztott feltételezését, amely szerint KULCSÁR a Törökországi leveleknek kívül más rodostói hagyattal is rendelkezett. KULCSÁR Istvánnak és a többi bécsi magyar újságíróknak tehát — a kritikai kiadás első két kötetének tanúsága szerint — lényegesen nagyobb szerepe volt a MIKES-hagyaték megőrzésében, illetve kiadásában, mint ahogyan erről korábban tudomásunk volt.

A MIKES kritikai kiadás példás filológiai alaposággal készült első két kötet nemcsak a szűkebb értelemben vett MIKES-kutatásnak, hanem a magyar korai felvilágosodás, és — a MIKES-hagyomány sorsának vizsgálata által — a felvilágosodás kutatóinak, a komparatistáknak, a nyelvészeknek, valamint a könyv- és a sajtótörténet kutatóinak is értékes forrásműve lesz.

KÓKAY GYÖRGY

Jókai Mór: Cikkek és beszédek (1847. jan. 2. – 1848. márc. 12.) I. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte SZEKERES László. Budapest 1965, Akad. Kiadó, 894 l. 2 t. (Jókai Mór Összes művei. Szerkeszti LENGYEL Dénes és NAGY Miklós. Cikkek és beszédek 1.)

Akadémiánk és annak kiadója korszakos vállalkozást indított el klasszikusaink kritikai kiadásával. Irodalomtörténetünk eddigi eredményeit rendszerezik ezek a sorozatok egy-egy klasszikus íróval kapcsolatban, s így az irodalomtörténeti kézikönyv fontos kiegészítői, „példatárjai”, egyben a további kutatás laboratóriumai és vezérfonalai.

A textológia területén ilyen nagyarányú vállalkozás hazánkban megelőzőleg sohasem volt.

Az új szövegkiadások sorában az egyik főhelyet már csak azért is, mert az eddig megjelent kötetek is tucatokra mennek, a JÓKAI-sorozat foglalja el, NAGY Miklós és LENGYEL Dénes szerkesztői vezetése alatt egy nem kis számú és főleg tehetségéről már bizonyosságot tett fiatal kutatókból álló gárdával, kiknek mindegyike néhány, rendszerint (és helyesen) 3–4-nél sohasem több, kötetet gondoz.

Az eddig túlnyomóan kiadott regények után ez a *Cikkek és beszédek* összefoglaló cím alá sorolt rész-sorozat új utat nyit a JÓKAI-oeuvre rengetegében. Új oldalról mutatja az író, új feladatok elé állítja a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjét, új módszereket kíván — de új és az eddig kiadott JÓKAI-nyelggel szemben valószínűleg várhatóan jobb eredményeket is hoz.

A kritikai kiadás szerkesztői tájékoztató „bevezetőt” illetettek a JÓKAI-sorozat új ciklusa első kötetének magyarázó jegyzetei elé. Tájékoztatnak az ídeszánt műfajok határáról s egyben arról, hogy egy kronológiai rendben adják JÓKAINAK minden olyan írását, amely legpontosabban talán úgy volna minősíthető, hogy a „sajtóműfajba” tartozik. Mert lényegileg mindarról van itt szó, ami újságokban, folyóiratokban látott napvilágot, és a szélső műfaji határok, a publicisztika mellett a csevegés, útleírás, sőt irodalmi levél, de főleg a már csak igen közvetett kapcsolat folytán ezekkel egybeházasítható szövegekkel egyetlen közös kritériuma, hogy első nyomtatott megjelenésük periodikákhoz volt kötve. Természetes, hogy a könyv és a sajtó történetének sajátos formai és tartalmi kérdéseit boncoló kutatások orgánuma ezekre különös gondot kell, hogy fordítson. A kritikai kiadások tervszerű vizsgálatát legcélszerűbben egy ilyen jellegű kötet ismertetésével indíthatjuk el.

A szerkesztők magvas bevezetése kitűnő

áttekintést ad JÓKAI szónoki és újságírói pályájáról, s főleg ésszerűen mutat rá annak jellegzetes fordulóra, csúcsként a forradalom alatt írt műveket, majd a kiegyezés körüli és az 1875-ös fúzióval kapcsolatos szónoki és cikkirői megnyilatkozások döntő csoportjait emelve ki. Jól mutatja ez a vázlat a szerkesztői és szónoki pálya egyaránt lefelé hajló ívét is 1882-től kezdve A *Hon* és az *Ellenőr* egyesülése, JÓKAI népszerűségének hanyatlása és az 1890 után a politikai szereplésében beállott antiklimax folyamán. Állást foglalnak amellett, hogy az 1849-ig terjedő publicisztika teljes és részletes feltárása kötelező, utána a további kötetek már csak válogatást fognak hozni az óriási életműből. Az is helyes, hogy a további kötetek szerkezetét és tartalmi vázát egyelőre nem kötik meg szigorúan, hiszen még JÓKAI regényeinek tüzetes megmunkálása is állandó megkezdéseket hoz a rendelkezésre álló hatalmas irodalom ellenére, míg a JÓKAI-publicisztika történetének a megelőző korszak csak egyetlen részletét tárgyalta tudományosan nevezhető formában (TAKÁTS Sándor), — annak közzététele tehát még várhatóan kimerítő lehet.

SZEKERES László, aki a JÓKAI-publicisztika első súlypontozott szakaszát bocsátja elénk, ranggal bír a JÓKAI-kutatók közt, s többek között a forradalom leveréséig terjedő publicisztika határait cövekelté már körül végleges megállapításokat hozó két magvas cikkében.

A szövegkiadás konkrét munkájára térve új erényeket csillogtat: nagy szorgalmat, a kortársirodalom részletkéig beható ismeretét, ügyes következtető képességet, a jegyzetelésben pontosságra és maximális teljességre való törekvést. A kilencszázoldalas kötet közel felére rúgó jegyzetapparátusát *Jókai hírlapírói pályája küszöbén* címmel a JÓKAI-sorozat már hagyományos módján általános áttekintéssel kezdi. Míg ez az áttekintés az eddig megjelent regénykötetekben rendszerint a mű keletkezéstörténetét tartalmazza, addig a sajtó műfaji jellegéből folyóan itt a cikkek írására vezető helyzetek, a rovatvezetői illetve a szerkesztői működés adottságai kerülnek bemutatásra. JÓKAI előbb színi-referens, illetve „újdondász” az *Életképek*-nél és a *Jelenkornál*, majd szerkesztő (igazában, ahogy SZEKERES megállapítja, „mindenes”) az *Életképek* élén. SZEKERES pontosan megállapítja JÓKAINAK a megfelelő minőségekben kifejtett működése kezdő és végpontját, majd tüzetesen megvizsgálja a nagyrésztben aláírt cikkek és egyéb közlemények szerzőségének kritériumait. Igen helyesen elébe helyezi a tárgyi bizonyítékokat a stílusbeli hasonlóság alapján

való elbírálásnak. Így is — ha elfogadjuk, hogy JÓKAI az *Életképeknek* legalább egy, de valószínűleg két állandó rovatát nemcsak vezette, de maga írta is — olyan eddig feltáratlan területekkel kerülünk szembe JÓKAI újságírói működésének, hogy az irodalomtörténeti megítélésének átfogalmazására is kell, hogy készítse a további kutatást. Lehet túlzásnak vélni a JÓKAINAK tulajdonított cikkek (különösen a rövid megjegyzések, „szerkesztői esszék”, szellemes aperçuk) mennyiségét, lehet vitatni egy-két esetben (inkább ritkán) a szerzőség reális elbírálását — de nem lehet kitérni az elől, hogy JÓKAIban színre lépésétől kezdve mesterségbeli tudással bíró, önmagát e téren is állandóan tökéletesítő újságírót lássunk. Ő volt az első nagy íróink sorában, kinek pályáján a publicisztika egyenrangú volt a belletrisztikával, és sokszor megelőzte azt — nem is szólva arról, hogy SZEKERES kiadása számtalan új adattal igazolja a már ismert igazságot, hogy JÓKAI sokszor regényeivel is publicisztikai hatásra törekszik, hogy legnagyobb műveik részben vezércikk-sorozatokat illusztrációi. Még megvizsgálásra szorúl, hogy amikor büszkén hangoztatja „realista” mivoltát, nem gondolt-e erre az étellel a sajtón át tartott közvetlen, reális kapcsolatára is.

SZEKERES szépen vázolja fel JÓKAI első újságírói esztendejének lefolyását, helyesen tagolja annak fázisait, elevenen mutatja be a szerkesztés gondjait, a cikkíró barátok hanyagságát, a szervezés nehéz problémáin csak saját megerőltetett mindenesi munkájával úrrá lenni tudó írótt. A szövegkiadó tárgyilagosságával, állandóan az adatok tisztázásával és szembeállításával teszi ezt — nem marad ideje, de nem is tartaná helyénvelőnek, ha magát a publicisztikai művet vitatná meg. Pedig mennyi ilyen alkalom kínálkozik! Maga az író többször nyilatkozik a publicista és a szerkesztő szerepéről — csak kissé össze kellene vetni a kor szokásaival pl. az „alapos hír”-ről vagy a sekélyes *Honderú*-szerű viták értékéről elejtett megjegyzéseit. Másrészt a komolyan aggódó politikai figyelő megjegyzéseit, a kitérés előtt álló fordulat-ral utaló előérzeteket, ilyen mondatokat mint: „így van az, mikor országos vállalatok nem egyszerminl az országí” vagy „eljön az idő, mikor mindenkinek szüksége leendő saját eszére, legyen férfi vagy asszony...” vagy a képmutató haladástólókról szóló ítélet: „ezek a ti ellenségeitek, nem a szerb, nem a tót...”

JÓKAI megértéséhez új kulcsot fog adni, ha valaki majd feldolgozza SZEKERES kiadása nyomán JÓKAINAK a kor áramlataiba ágyazott újságírói felfogását, benne a

feladatok komoly érzése mellett a válságos szakasza felé induló polgári kor sajtójának külföldön is ekkor terjedő öngyűlö magatartását, a megelőző időkben még orákulumnak számító publicisztika iránt felébredő szkepszist, kiábrándultságot, amely három évtized múlva majd azt mondatja JÓKAIval, hogy ő csak cégér a lap élén, mint a vadember a fűszeres boltján.

SZEKERES munkáját a kötet kiadása körül úgy véljük legillendőbben méltatni, hogy óriási jegyzetapparátusához fűzünk megjegyzéseket. A vitatható, hogy éppen tévesnek minősíthető, illetve kiigazított magyarázatok a következők:

12. l. 12. sor: *oldalborda*. 613. l.: „feleség”. Ez felesleges.
20. l. 88. sor: honi vezér. 619. l.: „a valóságban nem létezett naptár címe”. Létezett, sok évfolyama van meg az OSZK-ban.
23. l. 31–32. sor: *Novitius rhetor*. 621. l.: „kezlő szónok”. Nem, hanem a rhétori osztályt kezdő diák.
38. l. 50. sor: *sedex*-kiadású. 630. l. magyarázat hiányzik. Helyesen: tizenhatodré (átvitt értelemben használja J., a kicsiség, jelentéktelenség jelzőjeként).
44. l. 73. sor: *ungarisch Rebhaendl*. 632. l.: „Rebe — szőlő, Hendl — csirke”. Nem. Rebhuhn = fogoly.
53. l. 16. sor: *demeritum*. 637. l.: „érdem”. Nem, hanem az ellenkezője: érdemtelenység, véték.
60. l. 20. sor: *soi dit*. 639. l.: „Ügynevezett”. Nem. Valószínűleg *soi disant* akart lenni, ami azt jelenti: állítólagos.
68. l. 110. sor.: „L. F. úr”. Megérdemelt volna egy jegyzetet, mert csak Liszt Ferenc lehetett az illető, vagy a korában nagyon is ismert Friedrich Liszt, a gazdász. Liszt Ferencről kb. 10 év múlva énekelte JÓKAI: „... hazád édes drága nyelvén egy ígét sem tudsz kiejteni” — egyébként a jogosulatlan akkori közhangulatnak engedve, Liszt cigánykönyve miatt.:
79. l. 148–150. sor Beszámol SZÉCHÉNYI István *Politikai Program Törvények* c. műve megjelenéséről. Fel-tűnő, hogy míg jelentéktelen írók is sokszor hosszú jegyzetet kapnak, az 1847. év egyik legjelentéktelenebb könyvének megjelenéséhez Sz. nem ad kommentárt. Máshol is — ha nem tévedünk — hasonló visszahúzóást kell érzékelnünk a történelmi természetű magyarázatoknál. Mintha ezt az irodalomtörténetés magától távol állónak,

- nem kompetenciája alá tartozónak érezné. Ha így volna, nem helyeselhetjük, de különösen nem a textológiaiában, még irodalmi művek jegyzeteinél sem (hiszen a textológus ott is komplex módszerekkel dolgozik, különösen JÓKAI-nál) — hát még publicisztikánál. De az irodalomtörténész sohasem szabad, hogy teljesen elszakadjon a történelemtől. Újabban nyugati tudósok is hangoztatják ezt, akiknél pedig egy purista esztéticizmus érthetőbb, szemléletmódjukkal indokolhatóbb lenne.
86. l. 170. sor: *via facti*. 653. l.: „erőszak erejével”. Nem. Tettelesen.
98. l. 20–25. sor. [öt név] *mind megannyi ifjú reménysarjvai a hazának*. 659. l.: „Az itt felsorolt fiatalok a Gyűlde nevű reakciós ifjúsági csoportosulás tagjai.” A magyarázattal szemben a következő megállapítások kínálkoznak: 1.) JÓKAI itt a piaristáknál tanuló néhány diák (ez az öt név) kiemelkedő vizsgaeredményéről ír. Elképzelhető, hogy a már ekkor eléggé egyházellenes JÓKAI majdnem a hízelgésig menő sorait gúnyos értelemben írja. De nem valószínű, mert a) hasonló esetekben JÓKAI — vagy stílusbeli módszereket, vagy közbevetett magyarázatokat használva — mindig világos helyzetet teremt az olvasó számára, b) a piaristákat a haladó kortársak is becsülték, nevelésüket méltányolták akkor is, ha világképzéssel szembekezdtek velük. — 2.) Pesten, 1846-ban nyomtatásban megjelent *A közhasznú Gyűlde tiszteletli, helybeli és vidéki rendes tagjainak névsora* — és ebben a JÓKAI említette öt név egyike sem szerepel. Tehát nem meggyőző a jegyzetnek az a megállapítása, hogy a Gyűlde tagjai voltak. — 3.) A Gyűlde nem volt „csoportosulás”, hanem egyesület, vagy legalábbis klub, amely a Nemzeti Körből kiváló konzervatív-reakciós tagokat egyesítette. Míg tehát a reakciós minősítés helytálló, addig az „ifjúsági” jelző nem illik rá. Voltak fiatal tagjai is, de ezeket a fiatal kortársak nem is tekintették már fiataloknak, egyikük szerint „vénekké váltak, mihelyt oda beléptek.” Mindezekről l. részletesen: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában*. Irod. tört. Közl. 1954.
104. l. 62. sor: *apocolocyntisált lapok*. 661. l. nincs magyarázat. Értelme: el-tökösödött. A Claudius császár halálára írt gúnyiratból.
110. l. 16. sor: *Tower Londonban*. 664. l. „londoni városrész”. Nem. Vár és börtön Londonban.
110. l. 18. sor: a *Münsterrel Ulmban*. 664. l.: „közigazgatási kerület és város Németországban”. Ez igaz. De „itt” — székesegyház. Nem a műnsteri, hanem az ulmi.
132. l. 52. sor: *Marat*. 675. l.: nincs magyarázat. A Mutató megmondja, hogy: Jean Paul MARAT a neve.
- u. o. ROBESPIERRE szintén magyarázat nélkül. A Mutatóban ROBESPIERRE keresztneve tévesen „François”. (Helyesen: ROBESPIERRE, Maximilien de).
133. l. 95. sor: *astrolabium*. 675. l.: „műszer, amellyel a csillagok szélességét és hosszúságát igyekeztek meghatározni”. Helyesen: a csillagászati szélességet és hosszúságot, valamely pont csillagászati helyét a Földön.
136. l. 74. sor: a *Tripartitumnak kilenc része van*. 677. l.: „célzás a primae nonusra”. Nem. A *Tripartitum* 3 részére.
148. l. 27. sor: *kalap alá jut*. 686. l.: „itt: úr és parancsoló lesz a családban” (ti. a nő) — naivitás ezt magyarázni, JÓKAI-n kívül is sokan tréfálkoztak így.
171. l. 41. sor: *corpus delicti*. 699. l.: „itt: a holttest.” Nem. A jogi terminus helyes magyar megfelelője: *bűntárgy*, vagy, mint maga JÓKAI néhány sorral lejjebb írja: *bűntárgy*. — Más- hol is gyakran előfordul, hogy idegen szavak magyarázatát az „itt” szó vezeti be. Ez többnyire felesleges (pl. még a 26. l. 96. sor magyarázata), néha félrevezető. Jelen esetben pl. azt lehetne hinni, hogy a holttest az eredeti kifejezésben található corpus (= test) fordítása.
181. l. 28–29. sor: *Sanctpeterburgskija Viadomesti*. 709. l. nincs magyarázat. Pedig a.) tárgyi szempontból jó tudni, hogy a legrégebb orosz akkori lapról volt szó, b.) a szó leírása ill. átírása igazítást kíván, a ma érvényes transliterációnak megfelelő formája ez: *Szanktpeterburszkije Vedomoszti*.
213. l. 75. sor: *Moniteur*. 729. l.: „folyóiratcím”. Nem. Hírlapcím, mégpedig az akkori francia hivatalos lap címe.
219. l. 4. sor: *Frankenburg . . . ellenségeit örököltük*. 733. l. névszerint felsorolja ezeket az ellenségeket — ami

- túlzás. Viszont „Hazucha” neve mellől a „Ferenc” hiányzik és a Mutató sem mondja meg, pedig ez a gyenge író három néven is szerepelt az egykorú sajtóban, legalább az egyikre itt is igényt tarthat — ha egyáltalán említik.
232. l. 85. sor: *Stiria*. 739. l. ugyanígy. A tartomány neve magyarul Stájerország.
233. l. 30—31. sor: *Oh schwere Noth des Theaters! Oh Theater der schweren Noth*. 739. l. „... színhaza a súlyos szükségnek” — Schwerenot = = nyavalyatörés. Ez a kissé goromba szójáték alapja. E nélkül a szó szerinti fordításnak nincs értelme.
235. l. 82. sor: *Magyar Kurír*. 740. l.: „magyar nyelvű hírlap, amely 1786-ban jelent meg Pozsonyban.” Ez így nagyon sommás, s bár szó szerint igaz, de félreérthető. A *Magyar Kurír* valóban 1786-ban jelent meg először Pozsonyban, de csak egy számban. További kiadását megakadályozták, csak fél évvel később folytathatta a szerkesztő, de nem Pozsonyban, hanem Bécsben. JÓKAINÁL a humor egyik forrása éppen az, hogy a lap nemcsak régen megszűnt már, de Bécsben jelent meg akkor is, mikor élt: 1847-ben már elképzelhetetlen lett volna, hogy országos terjesztésre szánt politikai újságot Bécsben adjanak ki. Különben éppen nem nevetséges sajtótörténeti tényről van itt szó: a *Magyar Kurír* sorrendben a második valaha létezett magyar újság volt, szerkesztője SZACSVAY Sándor pedig az akkori szerkesztők között a legbaloldalibb, akitől éppen progresszív gondolkozásáért és az uralkodókkal szemben „tisztetetlen” hangjáért vették el lapját 1793-ban, MARTINOVICSÉK perbe fogását alig egy évvel megelőzve. Nála sokkal jelentéktelenebbek is hosszabb jegyzetet kaptak.
234. l. 56—57. sor: *pium desiderium*. 740. l.: „kegyes vágy(akozás).” Nem. Jámbor óhaj.
269. l. 35. sor és 749. l. „Az újságok postai elkeveredéséről később is gyakran ír Jókai.” — Az újságok pontos és olcsó szállításának rendezése a független kormány első intézkedései közé tartozott 1848-ban, politikai kérdésnek tartották JÓKAI és kortársai, KOSSUTH Lajos is! (L. A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében. Magy. Könyvszle. 1942).
270. l. 92. sor és 750. l. — Hiador plágiumügye még sok helyen szerepel (700, 702, 820, 821 stb.). Meg lehetett volna oldani egy helyen és rövidebb magyarázattal, az egyes fázisokat csak utalással kapcsolva össze.
272. l. 131. sor: *p.h.l.* 751. l.: „pecsét helye”. Nem. PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár.
272. l. 163. sor: *Die Genesung dürfte ... erfolgen...* 751. l.: „A felgyógyulásnak szabad volt... bekövetkezni.” Helyesen: A felgyógyulás valószínűleg bekövetkezik.
279. l. 372. sor: *Saphir*. 756. l.: „magyar származású bécsi lapszerkesztő”. Ez igaz. De jó lenne kitenni az előnevet is: MORITZ GOTTLIEB. Mert volt Pesten is egy Saphir nevű lapszerkesztő: ezt Zsigmondnak hívták.
280. l. 418. sor és 758. l.: „Budai Híradó” helyesen: *Budapesti Híradó*.
291. l. 116. sor: *conicus*. 763. l.: komikus. Nem, hanem: kúpos, domború.
308. l. 43. sor: *kostók*. 794. l.: „lopó”. Nem. Dohányzacskó.
311. l. 132. sor: István főherceg, az új nádor, országos körútján a terebesi Andrássy-kastélyba szállt. A 775. oldalon ezzel kapcsolatban 16 soros jegyzet áll az Andrássy-család tagjairól, szerintünk ez feleslegesen bő adatszolgáltatás. És éppen a kastély tulajdonosáról, ANDRÁSSY Károlyról nem ír semmit. Pedig utóbbi is közszereplő egyéniség volt a reformkorban, Széchenyi utitársa Angliában.
355. l. 5. sor: *Corsaire satan*. 792. l.: „korzikai sátán”. Nem kellett volna feltétlenül magyarázni, ill. lefordítani, mert cím. De ha igen, akkor: corsaire = kalóz.
370. l. 19. sor és 799. l. „centristák” — helyesen: centralisták.
378. l. 48. sor: *Fénelon*. 805. l. „Fénelon, Francois de Salignac de la Lamothe.” Helyesen: Fénelon, François de Salignac de la Mothe.
385. l. 155. sor.: *Constitutionelle*. 807. l. nincs javítva. Helyesen: Constitutionnel.
421. l. 113. sor: *Nestory*. 822. l. nincs javítva és a Mutatóban is ez a téves forma áll. Helyesen: NESTROY.
469. l. 5—22. sor: Reményi Ede párizsi levele. 1) A REMÉNYI párizsi élményeiről szóló beszámoló tisztelettel említi vendéglátóját, a monarchia párizsi követét, akit APPONYI Györgvnek nevez. A 845. lapon a sajtó alá rendező jegyzeteiben hosszú életrajzi leírást ad APPONYI

Gyögyről, az akkori m. udvari kancellárról, helyes és mindenképpen megérdemelt negatív értékelést adva a főnemesi reakció legnagyobb hatalmú vezérééről, aki a szabadságharc alatt tanácsokat adott az elnyomó Habsburg-udvarnak. Csak hogy APPONYI György soha nem volt párizsi követ, ez a SZEKERES-féle elég részletes életrajzi jegyzetből is kiderül. De akkor a) ki volt REMÉNYI házigazdája? Minden valószínűség szerint a párizsi követ, aki szintén APPONYI volt, de nem György, hanem Rudolf; neve kellemesebben fog hangzani a magyar fülnek, mint György, ha megmondjuk, hogy az ő fia volt APPONYI Sándor, a könyvgyűjtő, az OSZK jelenlegi APPONYI-gyűjteményének alapítója, akiről a magyar vonatkozású régi külföldi nyomtatványokat ma is APPONYI-hungarikának nevezik; b) hogyan került az *Élteképekbe* György neve az övé helyett? Valószínűleg a szedő elnézése, aki automatikusan az ismertebb nevet vélte olvasni a neki adott kéziratban. Feltevés csak, de az is valószínű, hogy a hiba áteszűszott a korrektúrán, egy következő számban pedig helyesbíteni nem merték (a helyesbítést Szekeres feltétlenül megtalálta volna) — hiszen a mindenható kancellár talán rossz néven vette volna és tőle függött többek között a folyóiratok élete is! — 2.) Még egy kérdés merül fel a levelekkel kapcsolatban. Az egész rovat-közleményből legfeljebb 2 sor JÓKAI saját írása — még az sem bizonyos. Érdeemes volt-e felvenni a gyűjteménybe? Persze, általában helyes, hogy Sz. az újságírói oeuvre minden kis darabját át akarja menteni. De nem fenyeget-e az a veszély, hogy felesleges, sőt olyan is belekerül így, ami egyszer nem JÓKAIÉNAK fog bizonyulni?

480. l. 172—174. sor. 3 sor Szelesteyről; a 3 sorhoz a 848—850. lapon 2/2 oldalas magyarázatot kapunk. Nem túl sok ez, még akkor is, ha egészen bizonyosan Jókai írta a 3 sort?

499. l. 103. sor: *Megjelent a Kör albuma: Ellenőr cím alatt.* 857. l.: „évkönyv”. Az Ellenőr nem évkönyv volt, de nem is album — mint JÓKAI nyilván a könyvet kezdettől figyelő hatóságok miatt írta — hanem a magyar ellenzék hivatalos programkiadványa. (vö. A Nemzeti Kör. . . c. fent idézett tanulmányt). Itt különösen

szükség lett volna az ellenzéki párt megalakulását (1847. márc.15.) és egy évi működését illető történelmi jegyzetre. Mert éppen az Ellenőr, mint politikai dokumentum, a magyar írók politikai diadala is: kevés politikai programkiadványt ismer a világirodalom, amelyben ennyi vers jelent volna meg!

529. l. 1—17. sor: 1848. márc. 12-i hír a bankjegy-pánikról. Mint a nyugati forradalmak első hazai hulláma történelmi jegyzetet igényelt volna. Ugyanígy 838. l. az Ellenzéki Kör „nyilvános lakomáiról”, amelyek márc. 15. előkészítői voltak.

825. l. PYRKER érsekkel kapcsolatban említendő lett volna az eposzához fűződő fontos irodalmi vita!

Említés nélkül hagytuk az olyan helyeket, ahol a magyarázat nem látszik jónak, de nem tudunk helyeset adni (pl. 823. l. lehetetlen, hogy a német történészek felsorolásában szereplő *Waltharius*-név az ilyen című középkori eposzra utaljon, mint Sz. véli.)

A Mutató néhány hiányát már említettük. A legfeljebb akövetkező: *Hunyadi Ulászló l. Ulászló, Dobzse László.* Jó lett volna továbbá minden esetben kiírni a királyok nemzetiségét is.

Meg kell mondani: a hibákat 900 oldalról válogattuk össze. Lehet, hogy van több is. A tudományos jegyzetelésnek és szövegkommentárnak van egy áthághatatlan határa. A klasszikusok sajátos vonása, hogy egyre többet értünk műveikből, a teljes megértéshez a kommentár közelebb visz, de a tudomány közben halad tovább. A szövegkiadó feladata csak a szöveg hűséges gondozása, épségben tartása, meg alapvető tájékoztatás az összefüggésekről, főleg magának az írónak egyéb műveivel való összefüggésről. Márpedig az ezirányú tájékozottság SZEKERESnek ugyanolyan elvitathatatlan erénye, mint a JÓKAI kritikai kiadás többi munkatársának, meg tudós szerkesztőinek. A JÓKAI-publicisztika jellemzői — a teljes oeuvre állandó szemmel tartásának jóvoltából — a SZEKERES László által kiadott első kötetben már jól kirajzolódnak.

Meg kell még említenünk, hogy — anélkül, hogy ezt külön alaposabb vizsgálat tárgyává tettük volna — a 896 oldalból 56 oldalon találtunk sajtóhibát: ebből egyedül a Mutatóra 11 esik. Olyan hibák, mint pl. kormány — korány helyett 849. l.), vagy generális — geniális helyett (718. l.) azt mutatják, hogy érdemes lenne a nyomdát a ritkább vagy elavult szavak esetében külön jellel figyelmeztetni, hogy a kevésbé valószínű olvasat a helyes. Annál inkább,

mert látható, hogy az áldozatkész Kiadó a szöveghez méltó technikai kiállításra is törekedett: a papír finom, a betűtípusok szépek.

DEZSÉNYI BÉLA.

A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Studia de historia catechismi Heidelbergensis in Hungaria collecta 1563—1965. Szerk. Dr. BARTHA Tibor. Budapest 1965. Kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya. (Studia et Acta Ecclesiastica I. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy-százéves történetéből I.)

A kötet a sorozatcím szerint elsje azoknak a jubileumi kiadványoknak, amelyekkel a Magyarországi Református Egyház négy évszázad távlatából sajátos konfesszionális vonásainak kialakulásáról, egyházi szervezetének eredetéről kíván megemlékezni. E tanulmány-gyűjteménynek a *Heidelbergi Káté* (HK) hazai történetét összefoglaló hét dolgozata bibliográfiai, könyv- és kiadástörténeti tanulságai miatt e folyóirat olvasóit is méltán érdeklik. Az írások közül három a hazai kátékiadások történetét, kettő a káté-magyarázatok, egy-egy pedig a HK mindennapi használatának történetét és hazai bibliográfiáját tartalmazza.

NAGY Barna az első nyomokat kutatva az előzmények között elsőként a heidelbergi akadémia professzorainak 1564 szeptember 1-én kelt és Kolozsvárott ugyanabban az évben HELTAI Gáspár nyomdájában közreadott levelét tartja számon. Ezt követte a hazai úrvacsora és szentháromsági viták során 1566-ban a HK-nak unitárius szellemben átformált kiadása, a *Catechismus Ecclesiarum Dei*. A magyar fordítások sorát HUSZÁR Dávidnak 1577-ben Pápan megjelent és a református orthodoxiának megfelelő kiadása nyitotta meg. A továbbiakban a XVIII. század első éveig megtaláljuk valamennyi ismert kiadás címléírását, bibliográfiai és könyvtörténeti adatát, a jelentősebb példányok lelőhelyét. NAGY Barna követendő módszerességgel tett eredményes kísérletet impresszum nélküli kiadások datálására és következtetett az ismert kiadások sorában mutatkozó hiányokból valamint a kátémagyarázatok összefüggéseiből néhány ma már példányból nem ismert kiadásra.

KATHONA Géza részletesen elemzi az 1566-i *Catechismus Ecclesiarum Dei*-t és megrajzolja keletkezési történetét. Felkutatja azokat a hatóerőket, amelyek MELIUS JUHÁSZ Péter és követőit arra kényszerítették, hogy az 1566. március 7-én

JÁNOS ZSIGMOND erdélyi fejedelem jelenlétében tartott gyulafehérvári hitvitán a református orthodoxia rovására Giorgio BLANDRATÁNAK tegyen engedményeket. Ennek következtében a HK első hazai kiadása megmásítva, antitrinitárius tanokhoz igazított interpolált szöveggel jelent meg. KATHONA belső tartalmi érvekkel bizonyítja, hogy a módosítások szerzője maga BLANDRATA volt.

ESZE Tamás kivonatos tanulmányvázlatában a HK XVIII. századi hazai történetét mutatja be. Jellemzi azokat a küzdelmeket, amelyeket a káté körül a katolikus ellenreformációt hivatalosan is képviselő bécsi kormányzattal szemben e korszakban a magyar reformátusoknak folytatniuk kellett. Megállapítja, hogy a többször is megismételt cenzúra-rendelet és a káté példányainak elkobzása sem volt akadályos annak, hogy az népkönyvvé, a lelkészek, tanítók képzésének és az iskolai oktatásnak alapjává legyen. A HK-t a században a református orthodoxia mértékének tekintették; az attól való elhajlás magyar földön a liberálisabb racionális teológiai szemléletnek (remonstratívus, arminianizmus), a kötött tételes tanítást elvető, moralizáló felvilágosodásnak (OSTERVALD) térhódítását jelentette.

CZEGLÉDY Sándor és BUCSAY Mihály tanulmányai a HK-t magyarász műveknek, kéziratoss vagy nyomtatott elmélkedéseknek és prédikációs gyűjteményeknek történetét foglalja össze két periódusban, ahol a határt a protestánsok vallás szabadságát biztosító 1791-i országgyűlés jelenti. CZEGLÉDY az első korszakból tizenkét magyar szerző művében a kor leg hatásosabb európai protestáns vezető szellemeinek (URSINUS, PAREUS, ZANCIUS, POLANUS, KECKERMAN, COCCEJUS) hatását kutatja. BUCSAY a francia forradalom után meginduló szekularizálódási folyamat szálait követve a XIX. század legjelentősebb filozófiai irányzatainak és a kor protestáns teológiai szemléletének a kátémagyarázatokban való érvényesülését vizsgálja. E két dolgozat jó néhány olyan magyar szerző pályáját, munkásságát vázolja, akiről eddig sem az irodalomtörténeti összefoglalásokban, sem pedig a részlettanulmányokban nem történt említés.

TÓTH Endre a katekizálásra, káté tanításra vonatkozó egyházi előírások, rendeletek tükrében a HK-nak az egyházi gyülekezetekben, iskolákban való gyakorlati használatát mutatja be. Írása ugyan elsősorban művelődés- és pedagógiatörténeti vonatkozású, de egy-egy műnek (így például KERESSZEGI HERMAN István prédikációs kötetének) keletkezéséről, hasz-

nálatáról nyújtott összefoglalása a könyvek kiadástörténeti kutatások eredményeinek egész sorát nyújtja.

MÓDIS László a HK magyarországi kiadásainak és irodalmának bibliográfiáját készítette el 1563-tól a legutóbbi évekig. A sok ismeretlen adatot tartalmazó összeállítást, amely indítással szolgál további lapangó kiadások felkutatására, néhány ritka és nehezen hozzáférhető nyomtatvány címlapjáról, kezdő- vagy végső oldalról készített reprodukció egészíti ki.

A Magyar Református Egyház sokat ígérő sorozatának, a *Studia et Acta Ecclesiastica*-nak ez az első kötete jelentős lépést tett néhány hazai nyomtatvány kiadás- és könyvtörténeti, valamint tartalmi és művelődéstörténeti bemutatására. Kívánatos volna, hogy a szerzők által kialakított módszer követőkre találjon és hogy a kutatók más vonatkozásban is a régi hazai szellemi mozgalmak történetének feltárásánál alkalmazzák.

HOLL BÉLA

A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban. Szerk. MÓRA László Budapest, 1967. OMKDK soksz., 184 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Módszertani Kiadványai 6. sz.)

A tanszéki és központi könyvtári munkában egyaránt jól használható kézikönyveket bocsát ki a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára módszertani sorozatában. A sorozat megjelenési periodicitása általánosan jellemző minden hálózati központi munkára: az 1953-ban megjelent 1. számot 1959–1962 között rövid egymásutánban négy szám követte, majd öt év kihagyással jelent meg az előttünk fekvő szám. A hálózati módszertani tevékenységnek a mindennapi rutin-munkától független, publikációs funkciója tehát nem rendszeresen, az igények és impulzusok függvényeként jelentkezik. Persze a periodicitás szabályos voltának hiánya nem kifogásolható: a sorozat folytatásának ténye az igény és impulzus együttes jelenlétére mutat. A tárgykör és feldolgozása első sorban műszaki — különösen műszaki egyetemi — jellegű könyvtárak részére jelentős. A kötet összeállítói ennek következtében még ott is a műszaki könyvtári szükségleteket vették figyelembe, ahol a dokumentumfajta nem kizárólagosan műszaki jellegű (p. o. térképek). A kötet a dokumentumfajták renkívül széles skáláját öleli fel. Műszaki kisnyomtatványok címszó alatt foglalja össze a szabadalmi leírásokat, szabványokat, az u. n. vállalati iro-

dalmat (prospektus, katalógus, árjegyzék stb.), egyetemi jegyzeteket, képeket, térképeket. Ezeket követik a műszaki kéziratok (kutatási jelentések, disszertációk, fordítások, úti jelentések), az audiovizuális dokumentumok (műszaki filmek, hanglemezek és -szalagok, reprográfiai termékek), majd függelékként egy nagyon hasznos összeállítás a lyukkártyarendszerű nyílvántartásokról.

Az egyes dokumentumfajtákkal kapcsolatban a szerzők nem csupán a könyvtári munka szempontjából jelentős tennivalókat (címfelvétel, tárolás, dokumentálás) ismertetik, hanem az illető dokumentumfajtaival kapcsolatos általános tudnivalókat is (p. o. a szabványosítás története, tudományos kutatómunka szervezete hazánkban, az egyetemi audiovizuális csoport működése stb.). Kár, hogy a magyar szabadalomügy története felől nem történt említés.

Szerkesztő és szerzők egyaránt alapos munkát végeztek. Nem hiszem, hogy bármilyen idetartozó dokumentumfajta a kötetből kimaradt volna. Szerkezeti téren az egyetlen megjegyzés: két esetben zavarra adhat okot általános vonatkozású tudnivalóknak szakfejezetekben történt „elrejtése”. (Így p. 14. a leltározásról szóló bekezdés; p. 43. a 3.3 pontban foglaltak.) A fordításokkal kapcsolatos fejezetben — figyelembevételre, hogy más területek esetében is felmerültek országos szervezeti adatok — a vonatkozó jogszabályok pontosabb utalásán túlmenően az intézmény-név említésével jeleztem volna a Műszaki Dokumentációs és Fordító Iroda és (jóllehet nem közvetlen műszaki jellegű) az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda létét.

A jelzett kifogások a kötet tartalmi és ötletgazdagsága mellett elenyészőek. A műszaki könyvtárosok körén messze túl minden érdekelt hasszonnal forgathatja lapjait.

TÓTH ANDRÁS

Literárny archív 1966. Pramene a dokumentu. (Irodalmi levéltár. Források és dokumentumok.) Martin 1966. Matica slovenská. 312, VII p.

Harmadik éve jelenik meg a *Literárny archív* (Irodalmi levéltár) a *Matica slovenská*, a szlovák nemzeti könyvtár „monumentája”.¹ A három kötet anyagából immár lemérhető, hogy a vállalkozás valóban az egész szlovák irodalomtudomány alapvető fontosságú forrás-gyűjteménye, amely nélkül a jövőben elképzelhetetlen az irodalomtörténet munkálása.

A legutóbbi, 1966-os évszámot viselő kötet (némi keséssel hagyta el a sajtót) ismételten és tán még az eddigiéknél is nyomatékosabban hívja fel a figyelmünket arra, hogy a szlovák és a magyar irodalom viszonya számtalan közös kincse, párhuzamos fejlődési tendenciái, elválaszthatatlan kapcsolatai miatt túlnó két idegen nép irodalmának konvencionális kapcsolatain vagy a komparatisztika módszereivel véggezhető összehasonlításokon. Szlovák — magyar irodalmi relációkban sokkal többről, sokkal rokonibbról és közelebbről van szó, s itt az ideje, hogy ennek megfelelően foglalkozzunk mind elméleti, mind gyakorlati szempontból egymás irodalmával.

E tekintetben BERLÁSZ Jenő közleményéről kell elsősorban szót ejtenünk: Pavel ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV leveleit közli KOZMA Andorhoz, a Kisfaludy-Társaságba való beválasztásával kapcsolatban. Az irodalomtörténetekben közismert tény — BERLÁSZ bevezetője néhány közléstől eltekintve² hivatkozik is a kérdés irodalmára — most nyert teljes megvilágítást, hiszen e levelek nemrégiben kerültek elő KOZMA Andor hagyatékából.

HVIEZDOSLAV levelei döbbenetes erővel bizonyították a szlovák kultúra mesterséges elszigetelését és elnyomását a dualizmus hivatalos Magyarországa részéről. A klaszszikusainkat, PETŐFI Sándort, ARANY Jánost, MADÁCH Imrét fordító és költészetüket őszintén szerető HVIEZDOSLAV „megvetett tót népe” sorsát vállalva teljesen érthetően nem akar „nyugodt lélekkel sütkérezni a magyar író-világ-derítette verőfényen akkor, amikor . . . a magyar politikusi-világ jövőtáblából emberöltők óta szüntelenül dideregni kénytelen a vele való kormányzati nemtörődömség, kulturális elhagyottság, mondhatni hontalanság végét nem érő fagyos, barátságtalan vadonjában”.³ A négy levél magyarul és szlovák fordításban szomorú múltunk figyelmeztető dokumentuma, mentője a *Literárny archiv* lapjain: sok tennivalónk van még közös történelmünk és irodalomtörténetünk értékelése és újraértékelése terén.

František VOTRUBA 1946–1953 közötti levelezését Alexander ŠIMKOVIČ közölte és látta el kommentárokkal, illetve jegyzetekkel. VOTRUBA, a XX. század első felének irodalomtörténészeként, teoretikusaként és irodalomszervezőjeként kapcsolatban volt korának szinte valamennyi szlovák írástudójával. Levelezésének felszabadulás utáni, mindeddig publikálatlan része nagy

segítséget jelent az irodalomtörténészeknek elsősorban a negyvenes évek termésének árnyaltabb feldolgozásához. A mi szlovákisztikánk is — érthetően — bizonytalan ezen a területen, pedig számunkra sem közömbös például a szlovák állam irodalmának tanulmányozása.⁴ A VOTRUBA-levelezés további magyarországi — vagy magyar vonatkozásai úgyszintén sürgetős közös munkálkodásunkhoz jelentenek ösztönzést. VOTRUBA a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetéhez írott levelében (1951) felajánlja közreműködését az Intézet munkájában, és olyan kérdésekre keres választ, amelyeket a legutóbbi szomolányi és pozsonyi történetész-konferenciák sem tudtak megnyugtatóan megoldani.⁵ Például: „Teljesen nyitott maradt az a kérdés (mind szlovák, mind magyar részről), miként történhetett, hogy az 1848-as magyarországi forradalom márciusi — áprilisi eszméi — amelyeket a demokratizmus szelleme hatott át a Habsburg-reakció, mint a cári rendszerrel együtt Európa maradiságának bástyája ellen, s amelyeket Világos és a Bach korszak kegyetlensége vérbe fojtott — nem éledtek újjá és nem kaptak életeret akkor, amikor a Habsburg-reakciót vereség érte az itáliai harcsteren, és kénytelen volt alkotmányos életet engedni Magyarországon? Hiszen az elmene-kült forradalmárok legnagyobb része 1861, illetve 1867 után visszatért az országba, és minden szabadsága megvolt (a dualizmus keretein belül, kevés megszorítással) mindannak megvalósítására, amiért 1848–49-ben fegyverrel a kezében harcolt.”⁶ Rendkívül hasznos lenne ebből a szempontból párhuzamosan vizsgálni ARANY Jánost és MADÁCH Imre műveit, főként a kiegyezés művészi ábrázolása tekintetében a korabeli szlovák irodalmi-politikai élet jelenségeivel. VOTRUBA „program-levele” felveti továbbá a hungarus-uhorsky, tehát „magyarországi”, azaz nem szükségszerűen vagy nem csak „magyar” terminus technicus problémáját, ami szintén napjaink aktuális kérdése.⁷

Érdekesen nyilatkozik VOTRUBA a századforduló Budapestjének szerepéről a fiatal szlovákság szellemi mozgalmainak szempontjából: „. . . rövid idő múlva szer-

³ HVIEZDOSLAV levele KOZMA Andorhoz. Alsókubin 1912. jan. 13.

⁴ Sem SZIKLAY László (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1962, MTA), sem SZALATNAI Rezső (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1964, Gondolat) nem foglalkozott részletesen ezzel a kérdéssel.

⁵ Vö. *Századok* 1967. 3–4. sz. 804–805. p., *Historický časopis* 1967. 3. sz. 480–483. p.

⁶ *Literárny archiv* i. m. 46–47. p.

⁷ Vö.: KLÁNICZAY Tibor: *Az irodalomtörténeti szintézis néhány kérdése*. ItK 1962. 59–73. p., TARNAI Andor: *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása*. ItK 1961. 637–658. p.

¹ Vö. ismertetésünket: MKSz 1966. 2. sz. 102. p.

² CSANDA Sándor: *Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok*. Bratislava 1959. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 286–290. p.

kesztője lettem Hodža lapjának, a Slovenský týždenníknek Budapesten. Ez volt a szerencsém. Budapesten volt egyetemi, főiskolai szlovák ifjúság és eléggé népes szlovák társadalom. Pest vonzotta az embereket... és ott volt alkalmunk a fiatal emberekkel kapcsolatba kerülve kiadni a Szlovák Ifjúság Évkönyvét, megalapítottuk a Prúdy című lapot, a fiatal Szlovákia orgánumát. Ily módon Budapest a fiatalok mozgalmának központjává vált.”⁸

Štefan KRČMÉRÝ levelezése Vladimír Hurban VLADIMIROVVAL (Eugen KLEMENŤIS gondozásában) mindenekelőtt KRČMÉRÝ személye miatt érdekes számunkra, hiszen a húszas években az elsők közé tartozott, akik kapcsolatot építettek ki a magyar kultúrával, s igyekeztek megismertetni a szlovák irodalmat a magyar közönséggel.⁹

Tomaš WINKLER közli Gejza VÁMOŠ levelezésének egy részét Hana GREGOROVÁVAL, M. HAJEKOVÁ és J. MELCSICZKÁ pedig Alexander von HUMBOLDT levelezéséből tesz közzé részleteket. A berlini Humboldt-egyetem névadójának 43 levelét őrzik a Matica slovenskában, s az anyag a csallóközi NAGY-család közvetítésével került annak idején Pozsonyba.

A magyar irodalomtörténetnek is adósága, hogy felkutassa a BOSSÁNYI Andrásra vonatkozó adatokat. Szükséges ez azért, mert a múlt század első harmadában BOSSÁNYI pest-budai (KOLLÁR!) és nagyváradi környezetben dolgozott nemzete öntudatosodásáért, s annak ellenére, hogy — helyesen — küzdött az egységes „magyar nemzet” kárpát-medencei fogalma ellen — élete és működése hálás témát kínál kora-reformkori kapcsolataink kutatása és a komparatiztikai vizsgálódások számára. VYVÝJALOVÁ szövegközlései és bevezető tanulmánya mindenesetre felvetette a problémát, s további munkára ösztönöz.

Jozef AMBRUŠ, a szlovák „irodalmi mikrofiliológia” fáradhatatlan művelője újabb adatokat tett közzé viszonylag ismeretlenebb, múlt századbéli szlovák írók életéről és műveiről (Pavol JANČOVIČ, František X. GEBEN, Adam ŠPAČEK).

A *Literárny archiv* szövegközlő részét a számunkra megint csak nem érdektelen KOLLÁR—HAMULJAK—ŠAFÁRIK együttműködés anyaga (Augustín MAŤOVČÍK és ŠLÁDKOVIČ-émelek zárják (Cyril KRAUS).

Igen hasznos szolgálatot jelent az irodalomtörténészek számára Augustín MAŤOVČÍK kitűnően szerkesztet bibliográfiája

a *Slovenské pohľady*ban 1881—1960 között megjelent irodalmi dokumentumokról. A kézirat-publikálások nyilvántartása ilyen viszonylag hosszú időszakból számunkra is követendő példa lehet nem egy, ilyen szempontból feldolgozatlan periodikánk esetében.

A *Literárny archiv* 1966-os kötete is kifejezően mutatja a *Matica slovenská* egyre intenzívebb munkáját a szlovák nemzeti könyvtár szercpében. Hosszú évtizedek lemaradását kell behozni, s e szándék egyre jelentősebb eredményekben válik valósággá.

KÁFER ISTVÁN

Rothe Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten. Die schönsten illuminierten Handschriften in den Bibliotheken und Archiven der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1966. 300 l. 160 kép.

Valamely művészeti ág legszebb emlékeinek egy ország állományából való kiválogatása és közreadása akkor is nagyjelentőségű vállalkozás, ha a szerző munkáját a tárgyra vonatkozó publikációk sora támogatja. Edith ROTHE-nak, a miniatúra-festészet avatott szakértőjének 1966-ban megjelent legújabb munkája nem ilyen körülmények között készült. A Német Demokratikus Köztársaság könyvtárainak és levéltárainak állománya a második világháború alatt olyan súlyos károkat szenvedett, hogy a ma is meglevő illuminált kódexekről a szerző csakis a gyűjteményekben folytatott saját kutatásai alapján tájékozódhatott. Georg REIMANN és Horst BÜTTNER 1961-ben Lipsceben megjelent *Mittelalterliche Buchmalerei in Sammlungen volksdemokratischer Länder* című kötete kiterjed ugyan a Német Demokratikus Köztársaság állományára is, de valamennyi érdekelt országból összesen csak 15 kódexből mutat be festett díszítéseket. A második világháború óta Edith ROTHE kötete nyújt első ízben áttekintést a Német Demokratikus Köztársaság legértékesebb illuminált kódexeiről. Ilyen körülmények között maga a vállalkozás elismerést érdemel. Edith ROTHE munkája azonban más szempontból is példamutató. Előkelő rangot biztosít e kötetnek a hasonló jellegű kiadványok sorában az a széleskörű anyagismeret és ökonomikus rendszeresség, amely az anyag kiválogatásában és a bemutatott miniatúrák sokoldalú ismertetésében megmutatkozik.

A kötetben bemutatott 160 miniatúrát a szerző úgy válogatta össze, hogy a pompás reprodukciók sorozata nemcsak a Német Demokratikus Köztársaság kódex-

⁸ *Literárny archiv* I. m. 66. p.

⁹ Vö.: KRČMÉRÝ [Štefan] István: *Anthologia szlovák költőkből*. Bratislava 1925.

állományának legfőbb kincseiről, hanem a miniatúrafestészeti európai fejlődéséről is áttekintést nyújt. A kronológiai rendben közreadott képanyag az i. u. IV. századtól a XVI. század második feléig szemlélteti a középkori könyvfestés alakulását, és pedig oly módon, hogy a miniatúrákon az országokként ill. könyvfestő műhelyenként változó stílusjegyek is képviselve vannak. A képanyag élén a 400 után Közép-Olaszországban készült un. quedinburgi Italtörök (Berlin, Deutsche Staatsbibliothek) áll, amelynek miniatúráin még az antik festészet hatása érezhető. Más művészi szemléletről tanúskodnak a kontinentális könyvfestést megelőző angol-ír kódexek díszítései is a hatásuk alatt kibontakozó karoling miniatúrafestészet legszebb emlékei. Jól érzékelteti a válogatás, hogy a román korban elsősorban a szent galleni, fuldai, reichenauai, echternachi könyvfestő műhelyekben, a gótika idején pedig francia és németalföldi kódexekben érte el legmagasabb csúcsait a miniatúrafestés.

Magától értetődő, hogy német gyűjtemények anyagát feltáró kiadvány a német nyelvterületen kialakult könyvfestő műhelyek legszebb miniatúráiról és sajátos díszítő stílusáról ad legényaltalabb áttekintést. Mégis szívesen láttunk volna néhányal több reprodukciót az olasz miniatúrafestészet kimagasló emlékeiről — elsősorban a renaissance korszakból. A spanyol anyag gyér voltára maga a szerző hívja fel a figyelmet. Ez a körülmény azonban az egyetemes fejlődés áttekintésekor nem okoz hiányérzetet, mert a spanyol könyvfestés nem gyakorolt olyan hatást az egyéb országokban működő miniatúrokról, mint az új művészi felfogást közvetítő olasz miniatúrák.

Magyar kutató külföldi anyagot feltáró kiadványban természetesen főleg fokozott érdeklődéssel fordul a magyar vonatkozású emlékek iránt. Magyar vonatkozású kéziratok azonban nem kerülhettek ebbe a kötetbe, mert többségük díszítetlen ill. csak szerény festett dekorációt tartalmaz. Érvényes ez a megállapítás a Német Demokratikus Köztársaságban őrzött corvinákra is, amelyek egy része a második világháború alatt megsérült.

A miniatúrák tudományos interpretálása mintaszerű. A kötet élén alig 10 oldalas bevezetés áll, amelyben szerző fegyelmezett stílusban, biztos ítélőképességgel vázolja a miniatúrafestészet fejlődését. Utal a könyvfestés alakulását területenként eltérő módon befolyásoló politikai és társadalmi adottságokra, s szót ejt azokról a szellemi irányzatokról is, amelyek hatására előbb a szimbolikus értelmű dekoratív ill. transzcendentális jelleg, majd a valóság hű megörö-

kítésére törekvő realista szemlélet jutott érvényre e vonzó művészet emlékein.

A kötet következő fejezete közli a képekhez kapcsolódó magyarázatokat. E fejezet felépítésében érvényesül talán legpregnansabban szerzőnek az a törekvése, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban meglévő emlékmagyarázatok nagyobb összefüggésben mutassa be és jellemezze. Nem az egyes reprodukciók egymástól független ismertetését nyújtja tehát, hanem korszakokként és művészi központokként csoportosítva tárgyalja a bemutatott képeket, mintegy azokon keresztül jellemezve a szóbanlevő miniatúrműhelyek stílusát és az egyetemes fejlődésben betöltött szerepét.

A miniatúrák tematikájára, az ikonográfiai sajátosságokra, mesterproblémákra vonatkozó adatokat önálló fejezetben, katalógusszerűen közli a szerző. Ez a tagolás több szempontból is hasznos. Egyrészt azt biztosítja, hogy az adatokról és részletkérdésekről könnyen és gyorsan tájékozódhat a kutató. Másrészt lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a bemutatott miniatúrákat nagyobb összefüggésben méltató fejezetekben (bevezetés, képmagyarázatok) az adatok ne terheljék túl és ne bonyolítsák a tárgyalás menetét. E katalógus-részben közli szerző a kódexek beszerzési körülményeit és a rájuk vonatkozó irodalmat. Csupán azt hiányolhatjuk, hogy ugyanitt nem nyerhetünk áttekintést arról, hogy a kódex a bemutatott miniatúrák kívül hány további illuminált díszítést tartalmaz.

A kötet használhatóságát és a feltárt anyagban való tájékozódást nagy mértékben megkönnyítik a kódexek lelőhelyeiről valamint a miniatúrák témájáról közölt regiszterek.

A kiállításában is igényes, számos színes reprodukciót tartalmazó, szép kötet a miniatúrafestészetre vonatkozó irodalom új értékkel gyarapodott. Örvedetes lenne, ha Edith ROTHE műve ösztönzést nyújtana a német könyvtárak szakembereinek ahhoz, hogy további kötetekben gyűjteményeik egyéb illuminált kódexeit is közreadják.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Siebert, Frederick Seaton: Freedom of the press in England 1476—1776. The rise and decline of government control. Urbana, 1965, University of Illinois Press, XIV, 2, 411 l.

A szerző a Michigani egyetem tanára, neve ismert a sajtó amerikai elméletírői között. A könyv- és sajtótörténet egyik legrégibb és még mindig legégetőbb problémájához, állam és nyomtatás, állam és sajtó

viszonyához járul hozzá széles körű tudományos alapvetéssel. Kiindulópontja mégsem sajtótörténeti: az Egyesült Államok alkotmánytörténetében keresve a sajtó jogi helyzetét megalapozó törvényszerűségek, szokások és intézmények eredetét és összefüggését, arra a megállapításra jutott, hogy mint az amerikai közelet intézményeinek legtöbbször — kezdetben ezt is az Angliából hozott felfogások és hagyományok vezették. Feltárásuk elengedhetetlen feltétele a XVII. és XVIII. század angol cenzúraviszonyainak, sajtó-ellenőrzési rendszerének ismerete, ennek gyökerei pedig a Tudorok koráig, a könyvnyomtatás angliai meghonosodásáig vezetnek vissza.

A könyv öt fő fejezete lényegében az angol történelem korszakainak elfogadott beosztását követi, azokon belül viszont az állami (királyi illetve parlamenti) ellenőrzés szempontjai, a mindenkor előtérben álló speciális intézkedések és intézmények keresztetik a történelmi szempontot: egy-egy ellenőrzési, szervezési, vagy megtorlási gyakorlat vagy apparátus (pl. nyomdász-céh, privilégiumok, parlamenti nyilvánosság, hírlapbélyeg stb.) ismertetése minden esetben a rendszer vagy a joggyakorlat eredetéig nyúlik vissza, azután a végrehajtást, az eredményeket, az ellenállást, a politikai, társadalmi, eszmetörténeti hatást követi nyomon a korszak határán túl is. Az íyetén módon meg-megszakadó összefüggésben egy-egy részletkérdés tekintetében alapos, nevekre, újságok, nyomdák, intézmények teljes címére, tárgvi fogalmakra stb. kiterjedő gazdag mutató igazít el.

SIEBERT kiterjedt anyaggyűjtésre alapított — történeti részfeldolgozásokra, jogszabálygyűjteményekre, egykorú kiadványokra, levéltári anyagokra is támaszkodó

— nagy monográfiájának részletes tartalmi elemzésére nem terjeszkedhettünk ki. A könyv és a sajtó története számára különösen érdekesek az angol nyomtatás kezdeti korára tett megállapítások (pl. a feltételezett 1474 előtti nyomda kérdése), az első újságok keletkezésének és elterjedésének körülményei, a sajtószabadság első megfogalmazását illető megállapítások. Rámutat MILTON *Areopagitica*-jának elődeire, meg arra, hogy a cenzúra megszüntetését kívánók nem MILTON elvi, hanem LOCKE gyakorlati szempontjaival érveltek. Abban, hogy MILTON 1651-ben cenzori hivatalt vállalt — nincs ellenmondás: ő csak a kiváló gondolkodók könyvei számára kívánt szabadságot, az efemer nyomtatványokra, főleg a hírlapokra sohasem kívánta kiterjeszteni. Az *Areopagitica* nagy, Anglián is túl terjedő hatása csak az 1735-i második kiadvással kezdődött.

SIEBERT könyve a sajtójog és a cenzúra történetét adatszerűen feltáró új, sok diletáns szemlélődés után végre valóban tudományosnak nevezhető útjának eddig legtekintélyesebb állomása. Történelmi megállapításaiból általános érvényű elvként vonja le, hogy a sajtó ellenőrzésének módja és mértéke mindig a kormány és a nép, vezetők és vezetettek közti viszony függvénye, és hogy mozgalmassabb korokban, a jogi és kormányzati helyzet bizonytalansága esetén az ellenőrzés szigorúbb, mint „stabil” viszonyok közt. Kissé naivnak tűnik azonban, amikor ezen az alapon próbálja a nyugati és a szovjet sajtótípus közti különbséget meghatározni. Cenzúra-történeti megállapításai azonban mindvégig megalapozottak és módszere hasonló kutatások mintája lehet.

D. B.

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111-010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111-46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185-612.

Előfizetési díj egy évre: 60.— Ft.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. XI. 1. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 11,2 (A/5) ív.

68.6403â Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Sashegyi Oszkár</i> : Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673—1705) — Die Anfänge der staatlichen Bücherzensur in Ungarn (1673—1705.)	1
<i>Kókay György</i> : A pozsonyi újság-cenzúra II. József korában — Die Pressburger Zeitungszensur zur Zeit Josefs II.	13
<i>Gárdonyi, Clara</i> : Le tre figure della Bibbia fiorentina	31
<i>Dán, Róbert</i> : The earliest printing of Hebrew text books in Buda	35

KÖZLEMÉNYEK

<i>Karsai Géza</i> : Az Anonymus-kódex első levele (Kutatási beszámoló)	42
<i>Herepei János</i> : Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán	51
<i>Vértessy Miklós</i> : Patachich Ádám ősnymtatványgyűjteménye	54
<i>Füves Ödön</i> : Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből	61
<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát . .	65
<i>Kovács Magda</i> : Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása	71
<i>Fabó Irma</i> : „Beszéd. . . a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon . . .	73
<i>Indali György</i> : Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén	76
<i>V. Busa Margit</i> : A „Magyarország bibliográfiája 1712—1860” előfizetési felhívása	80
<i>Szalai Imre</i> : A Magyar Írás (1921—1927)	82

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy latin verses Czobor-album	89
<i>Jenei Ferenc</i> : Javaslat Pázmány Imádságos könyvének kiadására	91

FIGYELŐ

<i>T. A.</i> : Gerézdi Rabán (1914—1968)	93
<i>Kőhalmi Béla</i> : Anderseniana 1967.	93
<i>Rózsa György</i> : A román Akadémiai Könyvtár centenáriuma	95
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	97
<i>H. Lakatos Éva</i> : Budapesti nyomdák a XIX. században	100
<i>Staud Géza</i> : A színházi könyvtárak és múzeumok nemzetközi szövetségének VIII. kongresszusa	101
<i>Gombocz István</i> : A Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete	102
<i>sg</i> : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban a könyvtár történetéről	103
<i>Markovits Györgyi</i> : A belgiumi illegális sajtó leltára	103
<i>Szentmihályi János</i> : Iványi-Grünwald Béla angol Hungarica gyűjteménye	106
<i>Bugyi Balázs</i> : A munkavédelmi irodalom nemzetközi osztályozásáról	108

SZEMLE

<i>Kőhalmi Béla</i> : A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	113
<i>Mikes Kelemen</i> összes művei I—II. (Ism. <i>Kókay György</i>)	116
<i>Jókai Mór</i> : Cikkek és beszédek I. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	118
A Heidelbergi Káté története Magyarországon. (Ism. <i>Holl Béla</i>)	123
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (Ism. <i>Tóth András</i>)	124
Literárny Archiv 1966. (Ism.: <i>Käfer István</i>)	124
<i>Rothe, Edith</i> : Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	126
<i>Siebert, F. S.</i> : Freedom of the press in England 1476—1776. (Ism. <i>D. B.</i>)	127

TABLE DES MATIÈRES

<i>O. Sashegyi</i> : Les débuts de la censure d'État en Hongrie (1670—1705) (Avec résumé en allemand)	1
<i>Gy. Kókay</i> : La censure de la presse à Pozsony [Bratislava] à l'époque de Joseph II. (Avec résumé en allemand)	13
<i>K. Gárdonyi</i> : Les trois figures de la Bibbia fiorentina (Texte entier en italien)	31
<i>R. Dán</i> : La plus ancienne édition d'un livre d'école de la langue hébraïque à Buda (Texte entier en anglais)	35

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Karsai</i> : La première feuille du manuscrit médiéval de la Chronique d'Anonymus	42
<i>J. Herepei</i> : Les relieurs de livre provinciaux au XVII ^e siècle	51
<i>M. Vértesy</i> : La collection des incunabules d'Ádám Patachich	54
<i>Ó. Fűves</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque Zaviras à Pest	61
<i>L. B. Kumorovitz</i> : György Fejér „découvre” l'exemplaire original de la „Bulle d'or”	65
<i>M. Kovács</i> : La censure des discours politiques de Kölcsey	71
<i>I. Fabó</i> : „Discours ... à l'occasion du commencement de la révolution” dans une feuille volante de mars 1848	73
<i>Gy. Indali</i> : La collection d'une bibliothèque de prêt au début de l'ère de Bach	76
<i>M. V. Busa</i> : L'invitation à l'abonnement de la „Bibliographie de Hongrie 1712—1860”	80
<i>I. Szalai</i> : La revue littéraire „Magyar Írás” (Écrit Hongrois) 1921—1927	82

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>S. V. Kovács</i> : Un album de Czobor contenant des vers latins	89
<i>F. Jenei</i> : Proposition de l'édition du livre de prières de Pázmány	91

CHRONIQUE

<i>A. T.</i> : Rabán Gerézdi (1914—1968)	93
<i>B. Kőhalmi</i> : Anderseniana 1967	93
<i>Gy. Rózsa</i> : Le centenaire de la Bibliothèque de l'Académie de Roumanie	95
<i>G. Somkuti</i> : Les acquisitions récentes des plus grandes bibliothèques hongroises ..	97
<i>É. H. Lakatos</i> : Les typographies de Budapest au XIX ^e siècle	100
<i>G. Staud</i> : Le VIII ^e Congrès de l'Association Internationale des Bibliothèques et Musées Théâtrales	101
<i>I. Gombocz</i> : L'Association des Bibliothèques Internationales	102
<i>sg</i> : Exposition de la Bibliothèque Nationale Széchényi sur son histoire	103
<i>Gy. Markovits</i> : L'inventaire de la presse illégale belge	103
<i>J. Szentmihályi</i> : La collection des Hungarica anglais de Béla Iványi-Grünwald ..	106
<i>B. Bugyi</i> : Sur la classification de la littérature sur la protection du travail	108

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Kőhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban (<i>J. Szentmihályi</i>) ..	113
Mikes Kelemen összes művei (<i>Gy. Kókay</i>)	116
Jókai Mór: Cikkek és beszédek (<i>B. Dezsényi</i>)	118
A Heidelbergi Káté története Magyarországon (<i>B. Holl</i>)	123
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (<i>A. Tóth</i>)	124
Literárny Archiv 1966. (<i>I. Kájer</i>)	124
Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (<i>E. Soltész</i>)	126
Siebert, F. S.: Freedom of the press in England 1476—1776 (<i>B. D.</i>)	127

18/12

